

УДК

*Salo I. V.***THE SYSTEMATIC APPROACH IN THE STUDY OF STRATIFICATION PROCESSES**

Abstract: The article "The systematic approach in the study of stratification processes" defines nature of the relationship stratification processes and elements of territorial and social policy. The task was to require the expertise of synthesizing research stratified structure. The research reviewed the nature of stratification processes. The purpose of stratification research, which is the description of the main forms of class inequality in human history, was analyzed. The structure of modern classes and strata, modeling processes by which individuals move between classes was define. The influence of globalization on social stratification of society was required. The internal conditions that determine the state territorial policy were considered.

Key words: stratification processes, local development, social structure, social mobility, stratification system, socio-economic development.

*Сало Я. В.***СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ СТРАТИФИКАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ**

Аннотация: Целью статьи «Системный подход в исследовании стратификационных процессов» является определение характера связей стратификационных процессов и элементов территориальной и социальной политики государства. Была поставлена задача, требовавшая синтезирования опыта исследований стратификационной структуры. По результатам исследований рассмотрена сущность стратификационных процессов. Проанализирована цель стратификационных исследований, которая сводится к описанию основных форм классового неравенства в истории человечества, определению структуры современных классов и слоев, моделированию процессов, с помощью которых индивиды перемещаются между классами. Определено влияние глобализационных процессов на социальную стратификацию общества. Рассмотрены внутренние условия, которые определяют государственную территориальную политику, главные факторы содержательного наполнения государственной политики территориального развития, ключевые цели государственной социально-экономической политики в отношении регионов и выдвинуты соответствующие выводы.

Ключевые слова: стратификационные процессы, территориальное развитие, социальная структура, социальная мобильность, стратификационная система, социально-экономическое развитие.

*Сало Я. В.***СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СТРАТИФІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Анотація: Метою статті «Системний підхід у дослідженні стратифікаційних процесів» є визначення характеру зв'язків стратифікаційних процесів та елементів територіальної і соціальної політики держави. Було поставлено завдання, яке вимагало синтезування досвіду досліджень стратифікаційної структури. За результатами досліджень розглянуто сутність стратифікаційних процесів. Проаналізовано мету стратифікаційних досліджень, яка зводиться до опису основних форм класової нерівності в історії людства, визначення структури сучасних класів і верств, моделювання процесів, за допомогою яких індивіди переміщуються між класами. Визначено вплив глобалізаційних процесів на соціальну стратифікацію суспільства. Розглянуто внутрішні умови, які визначають державну територіальну політику, головні чинники змістовного наповнення державної політики територіального розвитку, ключові цілі державної соціально-економічної політики щодо регіонів та висунуто відповідні висновки.

Ключові слова: стратифікаційні процеси, територіальний розвиток, соціальна структура, соціальна мобільність, стратифікаційна система, соціально-економічний розвиток.

Постановка проблеми: У вітчизняній науці стратифікаційні процеси розглядаються у розрізі соціології. Соціальну ієрархію та нерівність вивчають на основі різних

стратифікаційних моделей в соціології.

Специфіка структури нинішнього суспільства складає декілька теоретико-методологічних проблем дослідження його об'єктивної стратифікації.

В межах вітчизняної дискусії аналіз зв'язків між стратифікаційними процесами та впливом на них внутрішніх факторів, а саме: соціальної адаптованості суспільства в період радикальних соціальних змін в країні, державної політики територіального розвитку, соціальної мобільності, демографічних факторів недостатньо розглянутий, що, на нашу думку, і є проблемою, яка потребує дослідження та вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Вагомий внесок у формуванні нинішніх знань про характер та причини соціальної стратифікації суспільства зробили Маркс К. та Вебер М., який вважається класиком соціологічної теорії. В процесі дослідження було розглянуто роботи Хутки С., Барановського М., Василенко В., Заставного Ф., Швецова А та ін..

Нинішній період досліджень пов'язаний з формулювання динаміки змін у системі соціальної стратифікації в період становлення сучасного ринкового господарства України. Відображенню різних аспектів даної проблеми присвячені праці вітчизняних вчених Жилиєва І., Коломийчука В., Бережи В., Куценко О., Лібанової Е., Головахи Е. та ін..

Розгляд стратифікаційних процесів в регіональному розрізі просліджується в роботах Коваліско Н., Іванченко О.

Мета і завдання дослідження: Метою дослідження є визначення характеру зв'язків стратифікаційних процесів та елементів територіальної і соціальної політики держави.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступне завдання:

- Синтезувати досвід досліджень стратифікаційної структури в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу: В рамках лише однієї роботи не виявляється можливим проаналізувати та розглянути всі роботи вищезазначених авторів, але, у відповідності з метою статті, проведемо аналіз та опис основних ознак стратифікаційних процесів. Не зважаючи на вагомість та значущість внеску вищевказаних вчених, прибно звернути увагу на те, що теоретичні та практичні аспекти стратифікації в територіальному розрізі досліджені не досить достатньо.

Комплекс стратифікаційних процесів соціологи розглядають як соціальну нерівність, яка має місце в кожному соціумі. Саме тому сьогодні ця проблема знаходить відображення в роботах багатьох вчених.

Системний підхід до вивчення стратифікаційних процесів дає змогу показати складний перетин ознак і характеристик, які мають вплив на дані процеси в нинішньому суспільстві.

Як відомо, для трансформаційного суспільства характерна соціальна нестабільність. Нечіткість меж соціальних груп в суспільстві веде до міжгрупового злиття за доходами, формами власності, самоідентифікації та ін.. Існує декілька систем для оцінки соціокультурних резервів працівника, характерних для сучасного трансформаційного суспільства. Перша система «урівнює» розумову працю, що є більш притаманним для державного сектору. Друга система характеризується гідною оплатою праці за висококваліфіковану працю, вона притаманна для приватного сектору. Наслідком цих процесів є поділ наукової інтелігенції на верстви, які мають значну різницю в середовищі.

Потрібно виділити двоїстий характер змін, який має прояв в соціальній структурі. Докорінні зміни форм власності, одночасно, впливають на інтереси суспільства, а, відповідно, і на можливості індивідів та посилюють соціальне відторгнення індивіда, наслідком чого є соціальний крах населення.

Стратифікаційні процеси розглядаються як глибока трансформація суспільства, оскільки соціальна структура підлягає постійним змінам. В першу чергу змінюється статус та роль соціальних груп, формуються нові верстви, змінюється їх соціальна ідентифікація.

Сьогоднішнє суспільство характеризується багатьма ознаками архаїчного стратифікаційного суспільства, хоча воно і більш стратифіковане ніж архаїчне.

Сорокін П. в своїх роботах розвиває ідею багатовимірної стратифікації. Соціальна стратифікація, на його думку, – це диференціація певної сукупності людей на класи в ієрархічному ранзі. Вона знаходить своє вираження в існуванні вищих та нижчих прошарків суспільства. Основна сутність стратифікації полягає у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності або ж відсутності соціальних цінностей, влади й впливу серед членів того чи іншого співтовариства [6].

Представники вищих економічних груп є одночасно й представниками вищих політичних груп. Складність і розмаїття сучасних соціальних утворень дійсно потребують використання різних критеріїв стратифікації при визначенні ієрархічної структури.

Коли в рамках певної групи є ієрархічно різні ранги в змісті престижу та авторитету, коли є керуючі і керовані, тоді незалежно від термінів це означає, що ця група політично диференційована, незалежно від того, що вона проголошує у своїй конституції чи декларації. Коли деякі професії вважаються більш престижними в порівнянні з іншими і коли члени тієї чи іншої професійної групи поділяються на керівників різного рангу і на підлеглих, то така група професійно диференційована незалежно від того, обираються чи призначаються начальники.

Але страти в нинішньому суспільстві, на відміну від архаїчних, розділені прозорими кордонами, які легко перетинаються. В сучасному суспільстві колосальну роль відіграє соціальна мобільність.

Сьогодні в кожному суспільстві існують економічна стратифікація і професійна, пов'язана з існуванням престижності професій. Але потрібно сказати, що саме соціальна стратифікація визначає обличчя суспільства та саме вона піддається найбільш кардинальним змінам у періоди соціальної нестабільності.

У будь-якому суспільстві, загальний обсяг цінних товарів розподіляється нерівномірно, найбільш привілейовані індивіди насолоджуються непропорційно великою часткою доходів, влади та інших цінних ресурсів.

Термін «Стратифікаційна система» відноситься до комплексу соціальних інститутів, які спостерігають за нерівностями в цьому роді та генерують їх. Ключовими компонентами таких систем є інституційні процеси[9], які визначають певні види товарів в якості цінних та бажаних[10], правила розподілу, які поширюють ці товари між різними позиціями в розподілі праці (лікар, вчитель, «домогосподарка» та ін.), і механізми мобільності[11], що посиляють людям позиції і тим самим генерують нерівний контроль над вартістю ресурсів. Наслідком цього є нерівність двох типів у відповідності процесів: соціальні позиції в суспільстві, в першу чергу відповідають на «винагороду пакетів» нерівної величини, та членів суспільства, для яких позиції виділяються визначено та в якості нагороди.

Звичайно, є багато видів нагород, які повинні бути прикріпленими до соціальних позицій. Враховуючи ці складності, можна було б очікувати, що вчені вивчатимуть стратифікацію в багатовимірному підході з метою описання та пояснення повного розподілу товарів. Хоча деякі вчені дійсно виступають за підхід такого роду, більшість з них замість цього характеризують стратифікаційну систему в термінах дискретних класів або соціально-економічних шарів, члени яких наділені подібною кількістю та типами ресурсів.

Мета стратифікаційних досліджень, таким чином[9], зводиться до опису основних форм класової нерівності в історії людства[10], визначення структури сучасних класів і верств, моделювання процесів, за допомогою яких індивіди переміщуються між класами і соціально-економічними позиціями і дослідження расового впливу[12], впливу етнічної приналежності і статі та на ці процеси мобільності.

Звичайною відправною точкою для вивчення мобільності є аналіз двовимірних «таблиць мобільності», утворених шляхом перехресної класифікації походження класових індивідів. Таблиці, сконструйовані таким чином можуть бути

використані для оцінки щільності спадкування, для відображення соціальної відстані між класами та складових їх професій. Крім того, при порівнянні таблиць мобільності, зібраних з кількох країн, стає можливим вирішення фундаментальних питань, що лежать в основі контурів поперечних національних відмінностей в стратифікаційних системах. Це давня лінія аналізу, якою все ще користуються, проте відмовляються в останній час. В останні роки, фокус переходить до дослідження мобільності за доходами, з подвійним стимулом для розвитку життя[9], побоювання, що бідність може стати проблемою, яку більш важко уникнути, і що нерівність може бути врівноважена за рахунок збільшення швидкості пересування між групами доходу.

Узагальнюючи досвід спостереження за стратифікаційними процесами в нинішній науковій літературі, потрібно сказати наступне: стратифікаційні порядки взагалі нежорсткі і ця характеристика є постійним станом, який відповідає фундаментальним ознакам сучасного суспільства. Локалізація індивіда, верстви, групи, в суспільстві має залежність від сукупної дії багатьох факторів. Потрібно сказати, що досить мала кількість можливих реакцій індивідів на перебіг стратифікаційних порядків спрощує процес нагляду за ними та інтерпретацію отриманих даних. Це дає змогу виробляти програму та методику багатовимірного аналізу порядків нерівності. Теоретичні й методичні вказівки і актуальні практики в даній області ефективно застосовуються в наукових працях, втілюють у досвід спостережень, пояснень та описів, без якого не існує перспектив в продуктивній діяльності у цій галузі соціології. В той самий час все це не обмежує шанси розробки нових підходів і перспектив.

В сьогоденних умовах росте прикладне значення досліджень стратифікаційної структури суспільства з виявлення існуючих ресурсних і потенційних можливостей усіх соціальних груп суспільства. Інформація яка була отримана з таких досліджень, стає основою програм соціальної політики, спрямованих на розвиток суспільства та його соціальної структури, як на державному, так і на регіональному рівнях.

Формування нинішньої державної політики територіального розвитку відбувається під впливом реалій і напрямів трансформації внутрішнього та зовнішнього середовища. Вплив зовнішнього середовища є досить значним. Пожвавлення глобалізаційних процесів сприяє ліквідації меж в економічній, політичній та соціокультурній сферах та, відповідно, усуває територіальні розбіжності.

Глобалізація в загальному вигляді розглядають як чинник комплікації і чинник прискорення змін соціально-економічного розвитку, який створює зразкову структуру міжнародних відносин. Ці взаємовідносини характеризуються позитивними та негативними ознаками. До позитивних, зокрема, слід віднести розповсюдження технологічних інновацій. Серед негативних найбільш вагомим є прагнення забезпечити своє виробництво іноземною сировиною.

Вплив глобалізації позначається не тільки на економічному розвитку, але і призводить до якісних видозмін соціальної частини суспільного розвитку. Індивід стає ключовим елементом розвитку, тому що ознаками глобальної економіки є розвинена інформаційно-інтелектуальна ланка, індивід та рівень якості середовища його життєдіяльності є основними економічними ресурсами. У зв'язку з цим, вагомою стає соціальна мобільність населення та проблеми підтримки відповідних соціальних стандартів життя.

В цих умовах посилюється роль держави, оскільки вона повинна гарантувати баланс регіонального розвитку шляхом підтримки малорозвинених територій і впорядкування міжрегіональної конкуренції, таким чином, даючи цим територіям, можливість залучення в світові інтеграційні процеси.

Врахування усіх особливостей та ресурсозабезпечення кожного регіону, розвиток конкурентоспроможності регіону на внутрішньому та зовнішньому рівнях визначається розвитком інновацій в економіці. Визначальним є не лише залучення зовнішніх інновацій, але і розвиток та вдосконалення інновацій на рівні регіону.

На сьогодні існує ряд внутрішніх умов, які визначають державну територіальну політику, а саме:

- Політична та економічна стабільність країни.
- Створення максимально сприятливих умов для залучення інвестицій.
- Створення та розвиток механізмів регулювання соціальних процесів регіону.
- Ефективне використання ресурсного потенціалу регіону.

Головними чинниками змістовного наповнення державної політики територіального розвитку на сьогодні є модифікація факторів територіального розвитку і перетворення норм розподілу економічних ресурсів.

Політика розвитку регіонів є основою державного територіального розвитку. Потрібно сказати, що така політика поділяється на декілька видів, а саме:

- Зменшення міжрегіональної конкуренції.
- Фінансова допомога відповідно до статусу тих чи інших соціальних груп, покращення інфраструктури регіону.
- Збільшення діапазону соціальних ролей в регіоні. Раціональне використання ресурсів в межах регіону.

Ключовими цілями державної соціально-економічної політики щодо регіонів можна назвати наступні:

- Максимальне використання потужностей регіону та ресурсного потенціалу.
- Підтримка бізнесу.
- Ефективна економічна політика, зменшення необґрунтованих розходів, збільшення рівня соціальних стандартів.
- Спрощення зв'язків між регіонами, ліквідація економічного сепаратизму.
- Економічний контроль держави за кожним регіоном.

Розв'язання соціально-економічних проблем на рівні регіону через ліквідацію міжрегіональних відмінностей у рівнях соціально-економічного розвитку і є основною метою державної регіональної політики, яка передбачає:

- Створення стратифікаційного механізму регіонального розвитку.
- Постійне забезпечення мінімальних соціальних стандартів.
- Чітке затвердження та закріплення майна за територіальними громадами.
- Ефективний контроль за виконанням місцевими органами влади призначених їм повноважень та функцій.
- Децентралізація функцій виконавчої влади.

Потрібно, також, зазначити, що державна регіональна політика не може підвищувати якість життя одного регіону за рахунок інших регіонів.

При формуванні державної політики регіонального розвитку потрібно враховувати специфіку кожного регіону та переходити до введення справедливих заходів у наданні пільг регіонам.

Стратифікаційний механізм дуже важливий при виконанні будь-яких аналітичних і прогнозних робіт з державного регулювання соціально-економічного розвитку територій. Він домагає врахувати своєрідність регіонів при скороченні кількості досліджуваних об'єктів з декількох десятків або сотень до декількох груп, що володіють чітко вираженими якісними особливостями.

Можна говорити, що вагоме значення має стратифікаційний механізм як процес проведення соціально-економічної типологізації територій за допомогою відповідної системи факторів та критеріїв для аналізу рівня регіонального розвитку та для формування державної політики територіального розвитку.

Висновок: Стратифікаційний механізм має будуватися з урахуванням ознак, які грають провідну роль у характеристиках регіонів, що відповідають завданням державного регулювання територіального розвитку.

Аналізуючи рівень розвитку, треба виділити групи за ознаками загальних і питомих характеристик економічного потенціалу й результатів економічної діяльності. Для

підтвердження державної політики територіального розвитку, на ряду з характеристикою потенційних можливостей потрібно враховувати поточні економічні процеси, а також природні фактори, які безпосередньо впливають на потребу в державній підтримці. Для цілей прогнозування основне значення мають передумови розвитку економіки регіонів.

Соціальна стратифікація – процес, який безперервно відтворюється, модифікується, виступаючи умовою впорядкування будь-якого суспільства, джерелом його розвитку. Детальний огляд теоретико-методологічних основ соціальної стратифікації дає нам змогу глибше збагнути, яким чином соціальна стратифікація залежить в регіональній та соціальної політики.

Масштаби, тенденції та особливості структурних перетворень потрібно характеризувати комплексом напрямів трансформаційних процесів в суспільстві. Реалії сучасного суспільства потребують від індивідів цілого комплексу ознак, який має забезпечувати не лише адаптованість до нових економічних і соціально-професійних відносин, але і давати змогу активно залучатися до процесів соціальної мобільності.

Література

1. Баранівський В. В. Стратифікаційні зміни в країнах заходу та їх прояв у доступі до вищої освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/9146/1/2.pdf>
2. Грищенко Н.І. Стратифікаційні процеси в сучасному українському суспільстві // Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах. Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 листопада 2013 р.: тези доп. – Львів. 2013. – С. 43-45.
3. Коваліско Н.В., Савчинський Р.О. Суб'єктивні аспекти соціальної стратифікації на регіональному рівні // *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: Зб. наук. пр. – Х.: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2003 – С.217-222.
4. Коваліско Н.В., Савчинський Р.О. Багатовимірна модель стратифікації в умовах трансформації суспільства // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: Зб. наук. пр. – Х.: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2004. – С.182-187.
5. Котилко В.В. Региональная экономическая политика: Учеб. пособие. – М.: Изд-во РДЛ, 2001. – С. 17.
6. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. / Сорокин П. – М.: Наука, 1992. – 373 с.
7. Хутка С. В. Залежність соціальної адаптованості особистості від її стратифікаційної позиції за умов радикальних суспільних перетворень: діахронічний аналіз [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/visn2010_1-2_40.pdf
8. Хуткий Д. О. Аспекти, критерії і виміри стратифікації сучасних суспільств у процесі міжсуспільного відбору [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sociology.kiev.ua/downloads/aspects.pdf>
9. Beck U 1999 *World Risk Society*. Polity Press, Cambridge
10. Bell D 1973 *The Coming of Post-Industrial Society*. Basic Books, New York
11. Bell D 1987 The new class: A muddled concept. In: Heller, C S (ed.) *Structured Social Inequality*. 2d ed. Macmillan, New York
12. Blau P M, Duncan O D 1967 *The American Occupational Structure*. Wiley, New York